

UVODNA BESEDA

UDK
UDC
910.1

GEOGRAFIJA NA RAZPOTJIH

Svetožar Ilešič*

Uredništvo »Geografskega vestnika« je pod novim vodstvom dalo hvalevredno pobudo, da bi odslej vsak letnik začeli z uvodnimi razmišljanji enega od naših geografov o teoretskih in načelnih miselnih tokovih v geografiji po svetu in pri nas. Prvi tak »uvodnik« je poverilo podpisane mu, verjetno pač zato, ker je že doslej skušal opravljati v naši reviji podobno nalogo. Pisec teh vrstic pa trdno upa, da mu bo sledilo mnogo drugih.

Da težnje za takimi razmišljanji in ozpodbudami niso le osamljene želje nekaternikov med geografi, dokazuje njih naraščajoče število v svetovnem geografskem tisku. So pač splošen izraz potreb današnjega časa, časa izredno razplamtele »znanstvenotehnične revolucije« s silno stopnjujočim se razvojnim tempom znanja in znanosti ter s tem v zvežane raziskovalne tehnike. Kakor v vsem današnjem življenju, prihaja tudi v miselnih osnovah znanosti na splošno, pa tudi posameznih znanstvenih disciplin, do živahnega, kar živčnega vrenja, do iskanja novih poti, do mrzlične borbe za utrjevanje vloge vsake posamezne znanstvene veje v sistemu znanosti in njenega uveljavljanja v družbi in v praksi. To mrzlično iskanje novega seveda tudi geografiji ni prizaneslo. Še več, zajelo jo je posebno močno, že zaradi njenega posebnega, že od nekdaj vprašljivega položaja v sistemu znanosti, vprašljivega še posebno zaradi njene vloge »mostu« med prirodnoslovnimi in družbenimi vedami, pa hkrati zaradi prav tako močne vloge »mostu« med »fundamentalnimi« in »aplikativnimi« disciplinami in končno zaradi njene vprašljive vmesne vloge med analitičnimi (»specialnimi«) in sintetičnimi (»generalističnimi«) vedami. Množeči se glasovi o tem v svetovnem geografskem tisku očitno potrjujejo, da je geografija danes zares na odločilnem razpotju — pravzaprav na celi vrsti razpotij, ki se jim ne more izogniti. Katera so ta razpotja?

* dr., akademik in redni univ. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, 61000, Ljubljana, YU, Aškerčeva 12, glej izvleček na koncu zvezka.

Proo, vsekakor eno najodločilnejših, je razpotje med potjo monizma (enotnega predmeta geografije) in dualizma (načelno ločenih fizične in družbene geografije). Če se odločimo za drugo pot, nastane vprašanje, kaj je razen podedovanega imena obema geografijama skupnega, pa tudi komu bomo prepustili obravnavanje mejnih področij, predvsem medsebojnega razmerja med prirodo in družbo. Ko izbiramo med tema dvema potema, se nam z vso mikavnostjo odpira še tretja, pluralistična pot, ki jo pomeni t. im. sistem geografskih ved. Toda tudi na tej poti se neizprosno postavlja pred nas vprašanje, kaj je tisto »geografsko«, ki te vede zares družijo v »sistem«: ali je to samo nek skupen »prostorski« vidik, s katerega vsaka od teh ved obravnava svoj posebni predmet in je s tem blizu ustreznim specialnim disciplinam, ali pa imajo vse te vede nek skupen predmet, iz katerega si vsaka izbere za svoje obravnavanje samo določen element? S tem se veže tudi vprašanje specializacije v geografiji in meje, do katere lahko ta specializacija gre, da ne bi izgubila povsem svoje »geografskosti« in enostavno ponavljala dela specialnih disciplin. V primerjavi z dualistično smerjo ima pluralistični »sistem« to dobro stran, da ne pušča a priori ob strani specialnih mejnih problemov, ki zahtevajo premostitev prepada med obravnavanjem prirode in družbe, kakor so to problemi preobrazbe in preurejanja okolja, problemi agrarnega proizvodnega procesa in podobno. Pri takem pojmovanju gre torej bolj kot za delitev dela po ločenih geografskih »vedah« za delitev po posameznih kompleksnih geografskih problemih, pa tudi za specializacijo manj po vedah kot po problemih.

Na razpotju smo nadalje glede mere antropocentričnosti geografije. Če se odločimo, da vse elemente geografske stvarnosti, vsekakor tudi sestavine prirodnega okolja kot delovno področje t. im. fizične geografije vrednotimo z vidika življenjskih možnosti in potreb družbe, smo s tem zavrli tudi težnje k pretiranemu dualizmu ali pluralizmu v geografiji. Glede tega so na razpotju predvsem t. im. fizični geografi. Na antropocentrično pot nas sili tudi obravnavanje geografskega okolja z njegovimi prirodnimi, antropogeno preusmerjenimi prirodnimi in čisto tehnogenimi sestavinami, saj je geografsko okolje že po svojem bistvu antropocentričen pojem. Ker to okolje družba s svojimi posegi stalno preoblikuje, se moramo zopet odločiti za pravo mero pozornosti, ki jo bomo posvečali po eni strani tistim sestavinam okolja, ki so kot prirodna danost pa tudi kot učinek prirodnih in družbenih procesov v preteklosti njegove podedovane sestavine, po drugi strani pa v recentnim procesom, ki to okolje preoblikujejo pred našimi očmi. Vsekakor je težko potegniti prepričevalno mejo med okoljem ter procesi, ki so ga oblikovali in preoblikovali v preteklosti in ga oblikujejo danes. Zdi se pa, da procesi sami, bodisi nekdani ali današnji, ne morejo biti osrednji predmet geografovskega zanimanja, pač pa njihovi učinki v prostorskem kompleksu.

Naslednje važno razpotje nas postavlja pred izbiro, ali naj geografi prostorski kompleks, pa naj ga imenujemo kakorkoli že (»regija«, »geosistem«) predvsem tolmačimo in razlagamo (eksplikativna geo-

grafija) in to z analizo faktorjev, ki so ga ustvarili, ali pa skušamo take analize po poti aplikativne geografije nuditi praktikom kot izhodišče za usmerjanje nadaljnjega razvoja in morda celo sami predvideti nadaljnji razvoj (prognostična geografija). Tudi tu ni treba preostro postavljati dilem, saj je mogoče s haskom povezati oboje. Vsekakor pa je druga naloga nemogoča, če nismo opravili prve, kar pomeni, da je (eksplikativna) geografija temeljna znanost ne le za t. im. aplikativnega geografa, temveč tudi za regionalnega prostorskega planerja, urbanista, negovalca okolja itd. Vprašanje je le, kako daleč naj gre geograf pri drugi nalogi. Vsekakor nas ravno večja ali manjša angažiranost geografije v aplikativni smeri opozarja, da se ob tem ne samo prirostruje ali blaži kočljivo vprašanje položaja geografije v zakoreninjenem dualističnem sistemu »prirodoslovnih« in »družbenih« ved, temveč se na novo odpira tudi vprašanje njenega razmerja do tretje skupine ved, to je do izrazito aplikativnih, predvsem »tehničnih« ved.

Pred geografijo se, zlasti z uveljavljanjem novih kvantitativnih metod in sestavljanja modelov, postavlja čedalje bolj tudi teoretska dilema, ali naj naša veda obravnava predvsem konkretne prostorske individualnosti (idiografski vidik), ali pa naj jih na osnovi ugotovljenih, ponavljajočih se zakonitosti razoršča v tipe ali celo v teoretske modele (nomotetični vidik), pri čemer je proučevanje individualnosti lahko le analitsko sredstvo na poti k nomotetičnemu cilju (pot od induktivne »regionalne« k »obči« ali t. im. »teoretski« geografiji), ali pa je lahko proučevanje tipov in oblikovanje teoretskih modelov samo okvir, sredstvo za vpogled in orientacijo v pisanem mozaiku neštetihih konkretnih individualnosti (pot od »obče« ali »teoretske« k »regionalni« geografiji). Ali naj torej dajemo prednost teoretski geografiji pred regionalno ali narobe? Zdi se, da je najbolj plodno kombinirati obe poti: induktivno, iz regionalne v občo, in deduktivno, iz teoretske v regionalno. Že v »klasičnem« sistemu geografije ostra, apriorna meja med »občim« in »regionalnim« ni bila najkoristnejša. Tudi danes »teoretska« geografija, ki bi se opirala samo na abstraktne modele, ne prenese preizkušnje ob konkretnih primerih, vzetihi iz dejansko obstoječe stvarnosti, kar so posebno prepričljivo pokazali, tako drugod kot posebno še pri nas, v Sloveniji, težavni poizkusi aplikacije Christallerjeve sheme centralnih krajev na konkretne, bolj zapletene primere.

Zato nas ravno obravnavanje konkretnih stvarnosti sili, da se ne odrečemo regionalnemu aspektu. Le-ta pa naj ne bi bil nujen le v t. im. »regionalni geografiji« kot nekaki posebni panogi, temveč tudi v »obči« geografiji, ki naj bi posamezne elemente prostorske stvarnosti zavestno obravnavala ne le zaradi njih samih, temveč zaradi njihove vzročne in funkcijske povezanosti v prostorskem kompleksu bodisi geosfere kot celote ali še posebno njenih posameznih delov (»regij«, »geosistemov«) in njihove kompleksne (»regionalne«) strukture.

Ta osnovna teoretska dilema o »občem« in »regionalnem« v današnji geografiji se veže tudi z vprašanji izbire različnih raziskovalnih metod, starih in novih (terenskih opazovanj in beleženj, kartografskih, novih kvantitativnih). Zdi se, da se kaže tudi pri tem izogi-

bati skrajnostim z apriornim prisojanjem odločilne in edino zveličavne prednosti tem ali drugim med njimi ter raje težiti k smotrni kombinaciji in medsebojnemu dopolnjevanju vseh. Vsaka med njimi naj ostane le metoda, sredstvo in ne cilj ali predmet geografije.

Ta kratki pregled razpotij v današnji geografiji nam je jasno pred-očil, da je že osnovnih razpotij veliko, da pa so v vsakem od njih še stranska, med seboj zelo prepletena. Med njimi se lovi geografija povsod po svetu, z zelo različnim uspehom in po zelo različnih poteh. Verjetno bo sicer težko najti edino zveličavno skupno pot. Morda bi, če bi bila preveč toga postavljena, celo omrtvila mikavnost notranje raznoličnosti geografske tematike. To pa še ne pomeni, da smejo geografi, ko blodijo po tem labirintu različnih poti in razpotij, izgubiti izpred oči vodilno luč in z njo vero v prihodnost svoje vede. Nasprotno, za usmerjanje našega dela, pa tudi za položaj naše vede v sistemu znanosti in v družbi, je nujno, da vendar nekaj bolj kot doslej utrdimo ključne temelje našega koncepta o tem, kar želimo še nadalje označevati kot »geografsko«. Morali bi se odločiti vsaj glede tehle glavnih dilem:

1. Ali naj geografija ostane še nadalje predvsem veda o Zemlji (njeni površinski sferi) ali naj postane veda o čemerkoli drugem? Če se posloavimo od »Zemlje« (in »zemlje«) kot osnove naše vede, izgubi tudi njen tradicionalni naziv (»geografija« ali »zemljepis«) še svoj zadnji smisel. Na srečo geografijo še vedno radi uvrščajo, bodisi po institucijah ali po publikacijah, med vede o Zemlji (»Geosciences« ali »Earth Sciences«). Značilna je glede tega nova, leta 1970 zasnovana mednarodna, »zahodne« in »vzhodne« avtorje združujoča revija »Geoforum« (založba Pergamon — Vieweg) s svojim podnaslovom »Journal of Physical, Human and Regional Geosciences«. V njenem prvem zvezku je v svojem članku z naslovom »A possible Classification of the Sciences« E. Winkler začrtal temeljno shemo klasifikacije ved o Zemlji (»Geosciences«, »Sciences de la terre«, »Erdsowissenschaften«). Vanjo so vključene tudi geografija oziroma t. im. geografske vede (»geodiscipline«). Prav tam je H. Uhlig v članku »Organisationsplan und System der Geographie« razpredel tudi shemo organizacije in sistema geografije.

2. Ali pri tem vendar damo prednost obravnavanju Zemlje kot bivališča človeka (antropocentrično-ekološki vidik), kar lahko utrdi stroki družbeno aktualnost, hkrati pa premosti nepotrební prepad med »fizično« in »družbeno« geografijo? Pri tem se velja vendar zaustaviti ob pomisleku, če na ta način, morda ne brez škode, ne izločimo iz našega obravnavanja obsežnih (polarnih, visokogorskih itd.) predelov Zemlje, kjer človek skoraj še ne biva, a se je geografija zanje doslej vendar močno zanimala. Tehnost tega pomisleka slabi dejstvo, da družba vendar že doslej vrednoti z vidika svojih perspektivnih potreb tudi take kraje, še več, posegla je s svojim vrednotenjem še dalje, v vesolje.

3. Ali naj v izbiri med analitičnim in sintetičnim pristopom k prostorskemu kompleksu damo več prednosti prvemu ali drugemu? Ali naj morda celo specialnim, čim eksaktnejšim analizam po posameznih elementih na ljubo žrtvujemo vso širino kompleksnega regional-

ne g a v i d i k a, kjer je težišče na obravnavanju povezave vseh elementov v konkretnem prostorskem (regionalnem) kompleksu. Taka pot pa je seveda precej težja in bolj zapletena ter se ji le preradi izognemo.

4. Ali se v času, ki zahteva meddisciplinsko sodelovanje, odločimo bolj zato, da smo pomožna ali trenutno težko pogrešljiva nadomestna delovna sila specialnim disciplinam, ki jih skušamo obogatiti s prostorskim in regionalnim vidikom (kot npr. s sodelovanjem na meddisciplinsko zasnovanih posvetovanjih) ali pa dajemo prednost posvetovanjem s kompleksno prostorsko-regionalno problematiko (bodisi o konkretnih regijah ali o širše, bolj splošno postavljenih temah, npr. o življenjskem okolju, o kraškem okolju, o gorskih področjih itd.), kjer smo sami nosilec problematike, specialne (za nas »pomožne«) discipline pa so, narobe kot v prvem primeru, nam v pomoč?

5. Ali naj si geografija sama iz sebe gradi svoj koncept in oblikuje svoje naloge ter jih na tehničnih teoretičnih osnovah prilagaja potrebam aplikacije ter s tem družbenim potrebam ali pa naj enostavno prepusti tem potrebam, da jo oblikujejo, preoblikujejo, pa pogosto tudi zmaličijo od zunaj, ji s tem vsilijo nek nedomišljen koncept ali — kar je še huje — jo prisilijo k pomanjkanju kakršnegakoli teoretičnega koncepta stroke, pač pa jo prepoje s pretiranimi dozami izključno prakticističnega ali celo tehnokratskega vidika?

6. Ali naj geografija raziskovalne metode in tehnike, stare in nove, smotrno prilagaja svojemu lastnemu konceptu teoretskih in aplikativnih nalog ali pa prepusti tem metodam in tehnikam, da kot cilj in ne kot sredstvo oblikujejo sam koncept stroke?

Brez jasne orientacije in opredelitve v teh temeljnih dilemah geografija nedvomno plove v dokaj megleno in negotovo prihodnost. Zato je razumljivo, da se pojavljajo v teoretskih razglabljanjih marsikje po svetu vprašanja, kakršnega si je postavil v razmišljanjih ob priliki svoje emeriture eden najznačilnejših predstavnikov modernizacije geografskega mišljenja še iz medvojne dobe, prof. Hans Bobek in to pod naslovom »Razvoj geografije — kontinuiteta ali prelom« (»Die Entwicklung der Geographie, Kontinuität oder Umbruch? Mitt. Österr. Geogr. Ges., Wien, Bd. 114, H. I—II, 1972). Opozoril nas je, da smo, kakor vedno v izredno dinamičnih časih, tudi v znanosti in seveda prav tako v geografiji, postavljeni pred večno izbiro med odločitvijo za kontinuirano razvojno (evolucijsko) ali pa za skokovno, prelomno (revolucijsko) pot. Ker ima vsaka od njih svoje svetle in senčne strani, odločitev ni lahka. Toda že Bobek sam nam nakaže, da dileme ni treba postavljati preostro, da je v geografiji kljub vsem prelomnim pojavom tudi mnogo možnosti za organski, kontinuirani razvoj.

Naj navedem poleg Bobeka samo še nekatere geografe teoretike iz novejšega časa, ki se tega zavedajo in kljub temu, da iščejo nova pota in se navdušujejo za nove metode, ne spreminjajo samega bistva geografije, temveč iščejo te nove poti v okviru njene temeljne problematike. Med njimi je razen V. A. Anučina, o čigar najnovejši knjigi smo poročali že v lanskem »Geografskem vestniku«, posebno značilen P. Haggett, znani modernizator geografije po poti kvantitativnih me-

tod in »teoretske« geografije. Haggetta pač nihče ne bi mogel proglasiti za preživelega »klasika«. In vendar se ob pregledu njegove najnovejše knjige, v kateri je geografijo proglasil za »moderno sintezo« (*«Geography: a Modern Synthesis»*, Harper & Row Publishers, New York 1972) ne moremo prepričati, da je med tradicionalnimi in novimi konceptijami geografije tak nepremostljiv prepad, ki bi zahteval »prelom« za vsako ceno. Nasprotno, v knjigi je podan koncept tako kompleksne in — če hočete — »enotne« geografije, kakršnega ni postavil noben »klasik« ali »monist«. Haggettov koncept ne druží v enoto brez izrazitih vmesnih mejah samo fizične in družbene geografije, temveč tudi občó (*«teoretsko»*) in regionalno. V prvih dveh delih knjige zajema tradicionalno temeljno tematiko geografije — sistem ekološkega razmerja med družbo in okoljem, sestoječ iz t. im. »izziva okolja« (*«the Environmental Challenge»*) in »odgovora človeka« (*«the Human Response»*), v drugih dveh delih pa »regionalno-medregionalne prostorske sisteme« (*«Region-Interregion Spatial Systems»*), sestoječe iz »regionalnega mozaika« (*«the Regional Mosaic»*) in iz »medregionalnih poudarkov« (*«Interregional Stresses»*), to je medsebojnega razmerja med različnimi regionalnimi strukturami, ki jih vsebuje »regionalni mozaik«.

Kako so te integracijske ideje enega od najoriginalnejših modernizatorjev geografije daleč od na videz »prelomnih« idej, ki vidiijo modernizacijo geografije v njeni nadaljnji dezintegraciji ter opuščanju temeljne geografske problematike! Vzbuja jo nam zares optimizem in nam kar narekujejo, da jim sledimo.

GEOGRAPHY ON CROSS-ROADS

Svetozar Ilešič

(Summary)

In the editorial to this volume of *»Geografski vestnik«* professor S. Ilešič calls our attention to the numerous cross-roads at which geography is to be found in the active agitation of the scientific and technical revolution. The question is to choose between monism, dualism and pluralism in geography. There are numerous other questions raised like problems of specialization, the extent of anthropocentricity which is requested chiefly by the treating of the geographical environment, the proportion between explicatives and applicatives purposes of geography, the choice between the idiographic and nomothetic aspect and the corresponding standpoints concerning the general (theoretical) and the regional geography, the advancing of the regional aspect in geography and the according of old and new research methods.

At this cross-roads the decisions should be taken above all in the following basic questions:

1. Should the geography still remain chiefly *»Geoscience«* or *»Earth Science«*?

2. Should it nevertheless give some priority to the Earth as the dwelling-place of man?

3. Besides the analytical way, should the geography decide to take the more difficult way of the complex regional aspect?

4. Should the geography in the interdisciplinary cooperation give some priority to the complex regional problems in which the geography itself can be the bearer of the problem and not just an assistant to the special sciences resolving the special problems?

5. Should the geography build its concept out of itself or should it have it formed by the application?

6. Should the geography conform the old and new research methods and techniques to its own concept or should the geography let the methods and techniques-considering the methods to be purposes and not means! — form the concept of the geographical science?

At the end the author joins H. Bobek at his question, whether at this cross-roads a total revolution is necessary in the development of geography, or a productive continuation could be established? He inclines — like Bobek does — towards the optimistic standpoints and at this point refers also to V. A. Anučin and P. Haggett (to the latter in the book: *»Geography: a Modern Synthesis«*). According to these points of view there is no such precipice between the traditional and the new concepts in geography that would request a revolution at any rate, provided that we do not change the subject of geography in its substance and that we look after new ways within the basic problematic of geography.